

Identiteedikasvatus ja keelehoid ehk Miks peaks eesti kool arendama eesti identiteeti

Martin Ehala

Tallinna pedagoogikaülikooli professor

Keele püsimise tagab keelehoid

Eesti keelenõukogu eestvõttel koostatud „Eesti keele arendamise strateegia”, mille eelnõu ilmus 22. novembri 2003 Postimehes, jagab kirjakeele kasutust ja arengut suunavad ning toetavad tegevused nelja põhirühma: 1) keele arendamine (keelekorraldus, keelehoole, terminoloogiatöö), 2) keele kaitse ja järelevalve, 3) keelealane suhtekorraldus (keeleteadlikkuse suurendamine, keelehoiakute kujundamine), 4) keeleõpe.

Kõiki neid tegevusi tervikuna, st kogu seda tegevusvaldkonda võiks nimetada keelehoiuks (inglise keeles *language maintenance*). Keelehoid tagab keele püsimise (inglise keeles samuti *language maintenance*), mis on vastandiks keele hääbumisele.

Minu mõistekäsitus on siin mõnevõrra laiem kui inglise keeles, kus keelehoiust ja keele püsimisest räägitakse põhiliselt seoses vähe-
muskeelte ja ohustatud keeltega. Neli ülalmainitud valdkonda on olulised iga keele puhul, ja kui me neid nimetame keelehoiuks, siis järelduks siit, et keelehoiuga tegelevad ka suured ja elujõulised keeled, sest need neli tegevusvaldkonda on suuremal või vähemal määral esindatud igas keeleruumis. Kas see peaks siis tähendama, et ka suured keeled hoiavad keelt hääbumise eest? Tegelikult mitte, kuid põhimõtteline vastus on jah.

Keelehoiu võti on keelehoiakute kujundamine

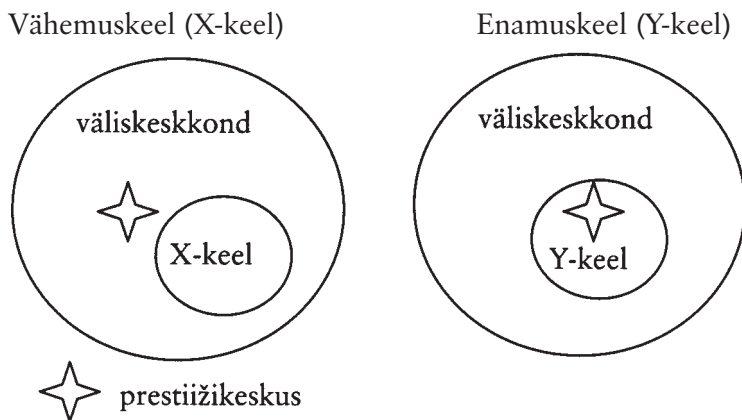
Probleem on selles, et tihti samastatakse vähemuskeele mõiste ohustatud keele mõistega. Väga sageli see nii ka on, kuid sellise lähenemisega kaasneb arusaam, et enamuskeeled ei ole ohustatud. Ka see väide on sageli tõene, kuid mitte tingimata. Teoreetiliselt ei ole hääbumise eest kaitstud ükski keel.

Keele hääbumine on üldmõiste, mis hõlmab erisuguseid protsesse, mille tagajärjel keelekogukond kahaneb kuni lõpliku kadumiseni. Keele hääbumine võib toimuda füüsiliselt, kui kõnelejate arv järjekindlalt väheneb suure suremuse, väikese sündimuse, väljarände või kõigi kolme teguri tagajärjel. Füüsilise hääbumisega kaasneb enamasti keelevahetus, mille all mõistetakse üleminekut teisele keelele põlvkondade vahel. Samas võib keelevahetus toimuda ka keeles, millel on miljoneid kõnelejaid ja mingit füüsilist kahanemist ei täheldata.

Keelevahetus toimub üksikisiku tasandil ja oleneb otseselt selle üksikisiku keelehoiakutest: kui ta mingil põhjusel eelistab oma lapse kasvatada üles mõnes teises keeles kui see, milles ta ise on üles kasvanud, siis on see üksikisiku vaba tahte avaldusena igati aktsepteeritav. Niisiis, põhimõtteliselt on iga keel keelevahetusohus, kui selle keele kõnelejaist järjest suurem osa mingil põhjusel eelistab oma lapsed üles kasvatada teises keeles.

Keelevahetus on ilmselt üks XXI sajandi suurimaid keelelise mitmekesisuse hävitajaid, eeskätt üleilmastumise tõttu. Üleilmastumisega kaasnev ülemaailmne avatus tähendab, et traditsiooniline vähemuskeele mõiste sisu avardub oluliselt. Tänapäeva maailmas on tõenäoliselt 99,9% keeltest vähemuskeeled, st tõelised enamuskeeled võib üles lugeda näppude peal.

Muidugi oleneb kõik sellest, kuidas vähemuskeelt defineerida. Minu definitsioon on järgmine: vähemuskeel on keel, mille kõnelejate jaoks asub majandusliku ja kultuurilise prestiiži keskus väljaspool keelekogukonna piire, mõnes teises keeleruumis. Enamuskeeled on niisiis sellised keeled, mis on täielikus isolatsioonis (st mingid väiksed keeled kuskil džunglis), või keeled, mille kõnelejal on kontakte teiste keelekeskkondadega, kuid kes siiski leiavad, et nende jaoks on majandusliku ja kultuurilise prestiiži keskus nende oma keeleruumis. Seega on enamuskeeled need keeled, mille kõnelejate keelehoiak on enamuskeele kõnelejate hoiak, st et prestiižikeskust nähakse oma kultuuris (vt joonis 1).

Joonis 1. Keel ja prestiiž

Vahekokkuvõtteks võib öelda, et keelevahetus ohustab vähemuskeeli, vähemuskeele staatus oleneb otseselt keelehoiakutest. Järelikult on keelehoiakute kujundamine keelehoiu kõige määravam tegevusvaldkond.

Keelehoiak kajastab identiteeti

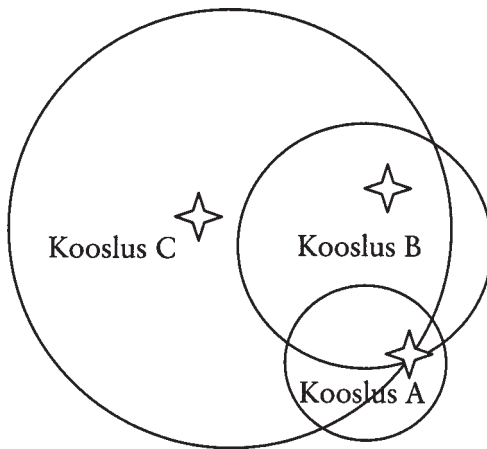
Vaieldamatult aitab kolmes ülejäänud valdkonnas (keele arendamine, keele kaitse ja järelevalve ning keeleõpe) toimuv keelehoiualane tegevus kujundada positiivseid keelehoiakuid. Aga kui keelehoiakud kõigest hoolimata soodustavad keelevahetust, siis ei ole kogu ülejäänud tegevusel olnud keelehoiu seisukohast erilist tulemuslikkust.

Samas on selge, et keelehoiakuid ei saa kujundada lihtsa populaariseerimiskampaania abil. Põhjus on selles, et keelehoiakud ei ole primaarne psüühiline nähtus, vaid hoopis avarama ja keerukama nähtuse peegeldus. See on identiteet, täpsemalt kollektiivne identiteet. See-ga võib öelda, et keelehoiakud kajastavad mingi konkreetse isiku kollektiivset identiteeti.

Niisiis, kui soovime efektiivselt kujundada keelehoiakuid, tuleb peatähelepanu pöörata identiteediarendusele. Just sellest põhimõttest lähtudes on „Eesti keele arendamise strateegia” eesti keele õppe peatükis ühe olulisima eesmärgina nimetatud üldhariduskooli identiteediarenduse meetodika väljatöötamist ja juurutamist ning õpetajate täienduskoolitust identiteediarenduse alal.

Loomulikult ei ole identiteediarendus ainult üldhariduse ülesanne, see on palju avaram, kuid vaieldamatult on haridussüsteem kõige võimsam ideoloogiatantsu igas keeleroumis. Arvestades XXI sajandi avatud maailma, kus enamus- ja vähemuskeele piirid on hägustunud, võib öelda ka teisiti: igasugune haridus on kultuuriimperialism. Ja ma mõistan siin kultuuriimperialismi väga avaralt. Näide: võrokeelse haridussüsteemi ülesanne on levitada ja kinnistada Võro identiteeti (ka nende hulgas, kes päritolult ehk võrokesed polegi, kuid elavad selle haridussüsteemi piirkonnas). Eestikeelse haridussüsteemi ülesanne on arendada eesti identiteeti, ja seda ka nende hulgas, kes päritolult ehk eestlased polegi. Inglisekeelne haridussüsteem toodab inglise või Ameerika identiteeti jne.

Mõttearendus võib tunduda liiga kategooriline, kuid arvestada tuleb, et inimesel pole üht kollektiivset identiteeti, vaid enamasti mitu. Seetõttu ei välista eesti identiteet Võro või eestivene identiteeti, nii nagu Euroopa identiteet ei välista eesti identiteeti (vt joonis 2). Seega võib väita, et keelehoiu üks tähtsamaid eesmärke on toimiva mitmikidentiteedi väljaarendamine kogukonna jaoks.

Joonis 2. Mitmikidentiteet

Mitmikidentiteet on mõiste, mille kohaselt inimese minapilt koosneb mitmest erinevast, kuid integreeritud identiteedist. Igal identiteedil on oma semiootiline raamistik, mis sisaldab väärtuskeemi, tähendusüsteemi ja käitumismalle. Identiteediraamistikke on sisuliselt piira-

matu hulk: sugupoole ja seksuaalne identiteet, kultuuriline, etniline, rassiline, keeleline, ideoloogiline, subkultuuriline identiteet, elustiil, sotsiaalmajanduslik staatus, lokaalne identiteet. Mitmikidentiteedi komponendid võivad olla üksteisele vastukäivad.

Iga haridussüsteemi ülesanne on hoida prestiižikeskust oma kultuuriruumis või aidata seda sinna nihutada. Seda püütakse saavutada sellele kultuuri- ja keeleruumile omaste väärtuste kasvatamisega hariduse kaudu.

Kuidas seda kõige efektiivsemalt teha, ongi identiteediarenduse metoodika ülesanne. Eesti identiteediarenduse metoodika on nüüdisaegsel tasemel välja töötamata. Keelestrateegia üks ülesanne paljude teiste hulgas on juhtida sellele tähelepanu ja kavandada vahendid. Seda, milliseid vahendeid kasutada, et mainitud eesmärki saavutada, on praegu vara öelda. Üldsuund on aga enam-vähem selge.

Positiivne identiteet loob positiivse keelehoiaku

Viimase aja uuringud on näidanud, et eri identiteetide eredus isiku puhul võib jätta inimese mõtetele ja tunnetele olulise jälje. On teada, et negatiivsed identiteedistereotüübid pärsivad inimese saavutusvõimet. Seda on näidanud ka katsed. Näiteks mustanahalistel, kellele enne ülesande andmist mainiti, et üldiselt ei ole neegrid seda tüüpi testides eriti tugevad, kahanes vaimne sooritusvõime märgatavalt.

Kuid on ka tõestatud, et inimesed saavad oma eri identiteete pöörata ka enda kasuks olukordades, kus stereotüüp toetab saavutusvõimet. Näiteks arvatakse, et aasialased on tugevad matemaatikas. Aasiastega tehtud matemaatilises katses, kus ühele rühmale enne ülesande kätteandmist seda mainiti, selguski, et positiivse stereotüübi esiplaanile seadmine mõjutas sooritustulemust positiivselt. Samamoodi oleks võimalik mitmikidentiteedi korral positiivselt ära kasutada kõiki identiteedi tahke, kui teada, mille poolest need stereotüübid on mingisse konteksti head. Mitmikidentiteet on seega nagu teatud laadi kohanemist hõlbustav vahend.

Kui lähtume sellest, et identiteedid on adaptiivsed ehk kohanemist hõlbustavad, siis näeme ka võtit identiteedi säilitamiseks ja prestiiži hoidmiseks kogukonna sees – kogukond peab suutma liikmele pakkuda positiivseid stereotüüpe, mis annaks võimaluse oma identiteeti kasutada paremaks kohastumiseks muutlikus ümbruses. Eks on selliseid

positiivseid stereotüüpe olemas ka eesti identiteedis, paraku kiputakse viimasel ajal rõhutama negatiivseid. Identiteediarenduse võtmeküsimus ongi siis suures osas selles, kuidas seada positiivsed küljed esiplaanile ja vähendada negatiivsete kõlapinda.

Soovitusi edasilugemiseks

E. Barowska-Carter, Multiple identity and coalition building: how identity differences within us enable radical alliances among us. – *Contemporary Justice Review* 1999, nr 2, lk 111–126.

K. de Bot, Language use as an interface between sociolinguistic and psycholinguistic processes in language attrition and language shift. – *Theories on maintenance and loss of minority languages: Towards a more integrated explanatory framework*. Eds. J. Klatter-Folmer, P. van Avermaet. Waxmann. Münster, 2001, lk 65–82.

Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. (Projekt.) – *Postimees* 22.11.2003.

M. Ehala, K. Niglas, Eesti koolinoorte keelehoiakud. – *Keel ja Kirjandus* 2004. (Ilmumas.)

M. Ehala, M. Raik, Eesti keel eesti õppekeelega üldhariduskoolis. – Eesti kirja-keele kasutusvaldkondade seisundi uuringud. Tallinna Pedagoogikaülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised 4. Toimetanud Maire Raadik. Tallinn, 2003. (Ilmumas.)

T. Pittinsky, M. Shih, N. Ambady, Identity Adaptiveness: Affect across Multiple Identities. – *Journal of Social Issues* 1999, nr 3, lk 503–518.